

By, marsk og geest 11

Kulturhistorisk årbog for Ribe-egnen

Udgivet af Ribe Lokalarkiv & Den antikvariske Samling i Ribe
Forlaget Liljebjerget
1999

Redaktion: Jakob Kieffer-Olsen (ansv.),
Susanne Benthien, Claus Feveile,
Lars Hammer, Søren Mulvad og
Lilian Skønager

Lay-out: Lars Hammer

Tryk: Colourprint, Ribe

©: 1999 Forlaget Liljebjerget

Liljebjerget er navnet på Den anti-
kvariske Samling i Ribe's forlag.
Det blev oprettet i 1997 til minde
om og med testamentariske midler
fra Ellen og Christian Almhede.

Forlagets navn rækker tilbage til
Anders Sørensen Vedel. Han udgav
i årene 1591-92 otte bøger, der var
"Prentet paa Liliebierget udi Ribe".
Om disse bogudgivelser og trykke-
riet se "By, marsk og geest 10" 1998.

ISBN 87-89827-28-7
ISSN 0905-5649

Udgivet med støtte fra

Ribe Museumslaug:
Deloitte og Touche
Ib Laursen ApS
Kommunedata A/S
Nisap Maskinfabrik A/S
Ribe Jernindustri A/S
Ribe Maskinfabrik A/S
Ripensa A/S
Ripladan A/S

Bindets baggrundsillustration: Videnskabernes Selskabs Kort, 1804

Illustration på forsiden, se s. 24

Illustrationer på bagsiden, se s. 20, 37, 54 og 75

Indhold

Torbjörn Jakobsson Holback	
Svårtolkade spår efter en metallurgisk process	
- ett danskt exempel och dess paralleller i omvärlden	5
<i>Traces of a metallurgical process hard to interpret</i>	
- a Danish example and its parallels in the surrounding world	12
Helge Brinch Madsen og Claus Hougaard	
Vikingekunst og tre-dimensionale lædermasker	13
<i>Viking art and three-dimensional leathermasks</i>	21
Søren Mulvad	
Prinsessen på Rådhuset	23
<i>The princess in the town-hall</i>	28
Lis Andersen	
Udgravningen under den gamle bakelitfabrik i Slotsgade	29
<i>The excavation under the old bakelite factory in Slotsgade</i>	38
Jakob Kieffer-Olsen	
Seem Kloster lokaliseret	39
<i>The monastery of Seem localized</i>	42
Lars Christian Bentsen	
Præstegade - den arkæologiske undersøgelse 1998	43
<i>Præstegade - the archaeological examination in 1998</i>	48
Jens Christian Holst	
Middelalderlige fundamenter i Lybeck	
- og andre steder	49
<i>Mittelalterliche Fundamente in Lübeck</i>	
- und anderswo	61
Jens Bruun-Petersen	
Ribe og jernbanen	63
<i>Ribe and the railway</i>	77
Ribe Museumslaug	78

age show characteristics which have their roots in the leather craft. Reproduced sculpturally, masks with human features appear. We think that they have had a heraldic meaning for characterizing the persons who have used them.

Helge Brinch Madsen, konservator, cand. phil.
Overgaden oven Vandet 70
1415 København K

Claus Hougaard, kunsthåndværker, maskemager
Calle Posada nr 1
Provins Cadiz
Spanien

Tilrettelægning af manuskriptet:
Jan Holme Andersen, konserveringstekniker
Dronningensgade 8
1420 København K

Prinsessen på Rådhuset

Af Søren Mulvad

Det store portrætmaleri over talerstolen i Borgersalen på Ribe Rådhus har længe været identificeret som en dansk dronning. Dette er urigtigt. Nedenfor redegøres for, hvilke indicier der taler for, at det forestiller prinsesse Charlotte Amalie (1706-82). Samtidig redegøres for denne prinsesses levnedsløb, og maleriets historie ridses op.

På Ribe Rådhus, i Borgersalen, hænger et stort portræt af en kongelig dame. Portrættet har været identificeret forskelligt, idet en påskrift på bagsiden vildledende har antaget damen for at være Sofie Magdalene, Kong Christian den VI's dronning. I virkeligheden forestiller portrættet prinsesse Charlotte Amalie, svigerinde til nævnte dronning. Hun var en ganske ubetydelig prinsesse i Det oldenborgske Kongehus' historie. I det følgende skal fortælles lidt om prinsessen, maleriet, og hvorledes det er gået til, at netop dette portræt findes på Ribe Rådhus.

Prinsesse Charlotte Amalie

Den 6. oktober 1706 fødtes en prinsesse på Københavns Slot. Hun var datter af Kong Frederik den IV og hans dronning Louise. Prinsessen blev døbt i Slotskirken og fik i dåben sin farmors navn. Farmoderen var den danske dronning Charlotte Amalie (1650-1714), gift med Kong Christian den V.

Den lille prinsesse kom til verden i en familie, hvori den ægteskabelige sejlads siden faderens ungdom havde stærk slagside. Forældrene havde ikke noget større fællesskab, og dronningen var stærkt bitter over åbenlyst at blive vraget til fordel for andre kvinder, hvoraf den bekendteste var Anna Sofie Reventlow, som Frederik den IV ægtede til sin venstre hånd allerede mens dronning Louise levede. Ved dronningens død den 15. marts 1721 lod kongen liget udstille på et kostbart castrum doloris¹, og den 2. april blev hun bisat i Roskilde. Kongens vogn kørte efter kisten, - men tom! Den 3. april lod kongen sig vie igen til Anna Sofie Reventlow, denne gang til højre hånd. Det var en bitter pille at sluge for den øvrige kongelige familie, og kronprinsen, den senere Christian den VI, tilgav aldrig sin fader dette skridt. Mærkeligt nok

synes det som om den unge Charlotte Amalie kom udmærket ud af det med sin stedmoder, og samtidig bevarede hun et godt forhold til sin kongelige bror. De var eneste søskende, som levede til voksen alder, i det kongelige ægteskab.

Vi hører kun sjældent om prinsesse Charlotte Amalie, hun har opholdt sig i baggrunden, men har uden tvivl kendt sin mors smerte og bitterhed over at være blevet tilsidesat i ægteskabet. Ikke desto mindre var prinsesse Charlotte Amalie eneste ledsagende æresdame i den kongelige karet, da den nye dronning, Anna Sofie, holdt sit indtog i København den 15. juli efter at have fejret hvedebrødsdage (for anden gang) på Frederiksberg Slot. Muligvis var prinsessens holdning dikteret af trofast agtelse for sin fars ønske. Han havde foreskrevet, at Anna Sofie skulle agtes som sand dronning i ægteskabet og efter hans død have status som enkedronning. Denne sidste bestemmelse blev underkendt af den senere Christian den VI. Prinsesse Charlotte Amalie skal i øvrigt have været from og stærkt godgørende mod trængende.

Den kongelige broder skænkede sin eneste søster slottet Gyldenlund som bolig. Dette slot havde indtil da været ejet af statholderen i Norge, Ulrik Frederik Gyldenløve (1638-1704). Forinden overdragelsen til prinsessen skrev Kong Christian den VI med en diamanttring i en af slottets ruder:

Gyldenlund muss fort

Charlottenlund heisst dieser Ort

- og således har det heddet siden. Skønt ubetydelig i personlig henseende, har denne prinsesse altså sat sig blivende spor i stednavnegivningen. Da prinsessen lod slottet ombygge i 1733, blev den nævnte rude taget ud, indrammet og hængt op i et af de nyistandsatte værelser².

Fig. 1. Prinsesse Charlotte Amalie. Det omtvistede portræt på Ribe Rådhus. Enkelte detaljer i dragt, pynt og baggrund er simple udført end på det originale maleri. Foto: Lis Andersen.

Princess Charlotte Amalie. The disputed portrait at the town hall of Ribe. A few details in dress, finery and background are more simply made than in the original painting.

Fig. 2. Det veldokumenterede portræt af prinsesse Charlotte Amalie, som det findes på det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot. Foto: Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, Hillerød.

The well documented portrait of princess Charlotte Amalie, which is to be seen in the National Historical Museum at Frederiksborg Castle.

Bortset fra slotsombygningen, fortæller kronikørerne så godt som intet om denne ugifte dame, der vel nærmest har levet som, hvad man i dag ville kalde en skyggetante. Der hændte i hendes levetid adskilligt bemærkelsesværdigt ved hoffet, begivenheder hun har været tilskuer til, om end fra periferien, men hun er aldrig noteret som deltagende person af nogen betydning. Somrene tilbragte prinsessen på sit slot, Charlottenlund, og om vinteren havde hun næsten hele livet fælles hofholdning med kongefamilien på Christiansborg.

Der var tale om, at hun skulle giftes bort. Ikke til nogen prins efter hendes eget tykke, men den kongelige broder korresponderede en tid med det engelske hof om en mulig forbindelse med prinsen af Wales, men sagen blev aldrig til noget³.

Prinsesse Charlotte Amalie disponerede over en del smykker, arvegods fra moderen, hvilke hun alle testamenterede kongen. De findes i dag som en væsentlig del af vor tids kronjuveler - sammen med svigerindens, dronning Sofie Magalenes smykker. Testamentarisk oprettede prinsessen et legat med grundkapital på 100.000 rigsdaler, hvis renter skulle anvendes til hjælp til opdragelse af fattige piger. De øvrige ejendomme tilfaldt staten med undtagelse af Bådesgård på Lolland.

Denne gård havde prinsessen erhvervet som følge af, at amtmand Hans Landorph (død 1748) havde lånt midler af hende til dens udvidelse. Herved blev hendes tilgodehavende så stort, at hun kunne købe gården (1135 tdr. hartkorn) fordelagtigt for 48.000 rigsdaler ved auktionen over hans fallitbo. Prinsesse Charlotte Amalie testamenterede gården til sin hofmester amtmand Eggert Christoffer von Linstow (død 1774), og derefter dennes søn, Levin Carl Adolf von Linstow (død 1781), men da begge døde inden prinsessen, tilfaldt gården kongen⁴.

Ved bisættelsen af prinsesse Charlotte Amalie i Roskilde Domkirke den 19. november 1782 forekom et pudsigt tilfælde. Natten forud ankom seks snedkersvende, som skulle assistere ved anbringelsen af kisten. I Roskilde Byport udgav svendene sig for kongelige pager, og fik udleveret kvartérbilletterne, som disse skulle have haft. Da snedkersvendene var sortklædte og bar roquelaurer (en slags rejsekjoler), fattede værten ingen mistanke, førend de virkelige pager ankom, ligeledes sortklædte, men med skulderbånd som kendetegn. Pagerne blev ra-

sende over at finde deres kvarter optaget, og politiet blev hentet for at tage sig af snyltegæsterne og føre dem i arrest. Da man imidlertid havde brug for snedkerne ved den påfølgende anbringelse af den fornemme kiste, turde politiet ikke røre dem, men lod snedkersvendene drive af med den utak, de allerede havde fået af pagerne⁵.

Maleriet

Efter skik og tradition blev prinsesse Charlotte Amalie ofte malt. Dels var det kutyme indenfor de europæiske fyrstehuse at skænke portrætter af sig selv til slægtninge, og dels kunne man i påkommende tilfælde sende et portræt til en mulig ægteskabsforbindelse. Foruden barnebilleder kendes ti forskellige portrætter af prinsesse Charlotte Amalie. Disse ti er atter blevet kopierede flere gange og har været forlæg for stik, som har kunnet kopieres ved aftryk i ønsket antal.

Portrættet i Borgersalen på Ribe Rådhus er udført af maleren Andreas Pedersen Brünniche omkring 1760. Denne maler har portrætteret prinsessen flere gange, og det nøjagtige årstal for udførelsen af foreliggende maleri kan ikke nøjagtigt fastslås. Andreas Brünniche var født 1704 i Roskilde og døde 1769 i København. Han havde været i lære hos nogle af tidens gode danske portrætmalere, Bendix Grodtchilling den Yngre og J. S. Wahl. Han var bekendt med den dygtige svenske portrætmaler C. G. Pilo, hvis farveholdning inspirerede ham i de senere år af hans virksomhed. Kongehuset anvendte Andreas Brünniche adskillige gange, og hans værker findes i dag i flere offentlige samlinger, på Rosenborg, Frederiksborg og i Trinitatis Kirke i København foruden i adskillige privatsamlinger på vore slotte og herregårde og i udenlandske samlinger.

På portrættet i Borgersalen ses prinsessen stående en face mod højre. Øjnene er blå, håret glat tilbagestrøget med diamantsmykke, øresmykke med tre hængeperler. Påklædningen består af en hvid silkekjole, snævert udringet liv besat med fire rækker stene med hængeperler. Langs halsudskæringen er en kniplingskant, de halvlange ærmer er besat med tre rækker kniplinger, omgivet af et armbånd af ædelstene. Hun bærer meget vide hoftestativer med udspændte skørter. Ordenstegnet for ordenen L'union parfaite, indstiftet 1732 af dronning Sofie Mag-

Fig. 3. Kammerherrer, stiftamtmand W. J. A. Moltke. Billedet gav Moltke, der ejede Andst og Gesten kirker, til sognepræsten i disse sogne, Junghans i 1808. Det har senere været ejet af stiftsphysikus J. J. Kjær og stiftamtmand Gustav Stemmann. ASR 1212x1. Foto: Konserveringscenteret.

Prefect and chamberlain W. J. A. Moltke. 1808. ASR 1212x1.

dalene⁶. Over skuldrene og venstre arm hænger en rød hermelinskåbe. Højre hånd holder i kåben, venstre peger på en krone, som ligger på et bord med blå bordtæppe. Kronen kan identificeres som Christian den V's kongekrone fra 1671, som også blev anvendt ved kroningen af Kong Frederik den IV. Den symboliserer og understreger altså prinsessens kongelige fødsel og status. Til venstre ligger kåben hen over en forgyldt, udskåret tronstol med krone på ryggen og rødtligt betræk. I baggrunden til venstre er et blåt draperi med guldfrynser og til højre en komposition med udsigt til himmel og en murkant⁷.

Maleriet på Ribe Rådhus findes som replik på Det nationalhistoriske museum på Frederiksborg og

på herregården Clausholm, hvortil det formodentlig er kommet med enkedronning Anna Sofie, da hun i stor unåde blev anbragt her, fjernt fra hovedstaden og hoffet, af sin stedsøn, Christian den VI. Som tidligere nævnt bestod der mellem de to kongelige damer et venskab, som gik på tværs af, hvad der ellers var gængs i kongefamilien.

Rejsen til Ribe

Kammerherre Werner Jasper Andreas Moltke, der var stiftamtmand i Ribe fra 1796 til 1811, havde siden sit 10. år været tilknyttet det danske hof - først som page og siden i livgarden. I sin stilling her gjorde han sig positivt bemærket ved en hændelse på Højbro Plads. Moltke havde vagt ved Christiansborg og bemærkede et pøbelopløb, hvorefter han resolut satte garden ind. Kongen udtalte: at det var en beslutning, som anstod sig en pligtopfyldende officer, og at han (kongen) ville have ham i allernådigst erindring. Dette tilsagn blev snart opfyldt, da kongens farfars søster, prinsesse Charlotte Amalie, i 1782 fik tildelt Moltke som tjenstgørende kammerjunker, en glimrende hofstilling. Prinsessen døde få måneder senere, og det er uvist, hvorledes Moltke er kommet i besiddelse af portrættet. Rimeligvis er det en nådig gave fra hoffet ved boets opløsning efter prinsessens død. Ved dødsfaldet udnævntes Moltke til kammerherre og fik stilling som ulønnet bisidder i rentekammeret. 1787 blev han amtmand over Roskilde Amt og 1796 blev han stiftamtmand i Ribe⁸.

Desværre findes stiftamtmand Moltkes egne optegnelser ikke længere. Fremfor alt er det et tab i denne artikels sammenhæng, at hans dagbog formodes at være gået op i flammer ved Vallø Slots brand omkring århundredskiftet. Stiftamtmandens sidste efterkommer boede da på slottet.

Stiftamtmand G. Stemmann, som har skrevet udførligt om Moltke, formoder, at prinsesseportrættet er blevet skænket til Ribe Rådhus omkring 1811, da Moltke tog afsked med byen for at indgå i sit nye embede som stiftamtmand over Sjællands Stift.

Når Moltke forærede det store portræt bort, kan det hænge sammen med, at han jo kun nåede at tjene prinsessen i få måneder, inden hun døde. Portrættet er stort og uhåndterligt i et normalt hjem, og endelig kan Moltke næppe have fornærmet nogen ved at give billedet fra sig, idet der ikke længere levede nærmere slægtninge til den afdøde.

Tvivlen

Stemann anfører i en fodnote, at portrættet er omtalt i et ældre topografisk værk om Ribe, Frosts "Optegnelser om Ribe". Heri udtrykkes imidlertid stor tvivl om, hvem portrættet forestiller. Stiftsprovst Frost foreslår ikke mindre end tre mulige identifikationer af damen på det store billede. Han er ikke i tvivl om, at billedet er skænket af stiftamtmand Moltke, men han tager fejl i, at det forestiller en af Kong Frederik den V's døtre. Stemmann har utvivlsomt ret i at slutte, som han gør ud fra Moltkes karriere, at portrættet forestiller prinsesse Charlotte Amalie⁹.

I forbindelse med udarbejdelsen af denne redigering har der tillige været mulighed for at sammenligne portrætlighed med øvrige kendte malerier af prinsesse Charlotte Amalie, hvilket udelukker enhver tvivl om identifikationen. Dels er ligheden slående, dels ville en dronning sædvanligvis bære en hermelinskåbe med broderede guld kroner samt næppe nøjes med at pege på en krone men bære samme på så repræsentativt et maleri som det foreliggende¹⁰.

Maleriet på Ribe Rådhus har desuden ingen portrætlighed med dronning Sofie Magdalene, selv om der findes kompositionsmæssigt nært beslægtede portrætter af denne dronning. Disse ligheder må tilskrives datidens malemode.

Noter

1. Castrum doloris: latin, "smertensleje". Paradeseng, hvorpå afdøde fyrstelige og kirkefyrstelige legemer udstilles til beskuelse inden begravelsen.
2. Friis 1901, bd. 2, s. 180ff.
3. Dansk Biografisk Leksikon, bd. 3.
4. Trap, s. 732.
5. Friis 1901, bd. 2, s. 180ff.
6. Salmonsens Konversationsleksikon, bd. 16.
7. Beskrivelsen af maleriet i Ribe svarer - med få variationer - til, hvorledes beskrivelsen af replikken på Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg er formet.
8. Stemmann 1908, s. 163f, s. 202.
9. Frost 1842, s. 128.
10. Oplyst i brev af 11. august 1999 fra museumsinspektør Peter Kristiansen ved De Danske Kongers Kronologiske Samling på Rosenborg.

Litteratur

- Dansk Biografisk Leksikon, tredje udgave. 1979.
Friis, H. E.: *Brudstykker af Det oldenborgske Kongehus' Historie*. Bd. I-III. København 1901.
Frost: *Optegnelser om Ribe*. Ribe 1842.
Salmonsens Konversationsleksikon. Bd. 1-26. København 1915 ff.
Stemann, G.: Ribe i Stiftamtmand Moltkes Tid. *Fra Ribe Amt*, bd. 2. 1908.
Trap, J. P.: *Danmark*. Bd. 11, Maribo Amt.

Summary

In Ribes town hall a great portrait of a royal person is hanging over the speakers chair. It has been uncertain, who the lady is. On its back is written: "Queen Sofia Magdalene, wife of king Christian the 6th". This article makes sure, that she is an unmarried princess, Charlotte Amalie (1706-82) daughter of king Frederik the 4th. The portrait has been given to her Lord-in-Waiting, who later became a prefect over Ribe county. The portrait is painted by Andreas Bränniche, a well-known Danish portrait painter, around the 1760'es.

Søren Mulvad
Historisk Arkiv i Seem Sogn
Varming Vesterby 9
6760 Ribe

Udgravningen under den gamle bakelitfabrik i Slotsgade

Af Lis Andersen

Byens gamle bakelitfabrik måtte i 1998 vige pladsen for nye boliger, hvorved det blev nødvendigt at udgrave ca. 1400 m². Grunden støder i dag op til Korsbrødregård, hvor middelalderens johanniterkloster lå. Udgravningen afdækkede resterne af klostermuren, enkelte klosterbygninger, den middelalderlige gade Klosterstræde, et lille hjørne af Helligåndshusets kirkegårdsmur samt en del bebyggelse fra begyndelsen af 1100-årene til reformationen.

I Ribe er bolig efterspørgslen stor, og i den vestlige del af byen lå den gamle bakelitfabrik, hvis bygninger havde stået tomme siden 1994. På den tilstødende grund, Korsbrødregade 9, lå et ældre forfaldent og ubeboet hus, og tilsammen kunne området give plads for 16 andelsboliger og parkeringspladser.

Fig. 1. Udgravningen omfattede hele grunden mellem Slotsgade, Korsbrødregade og St. Laurentiigade.

The excavation included the whole area between Slotsgade, Korsbrødregade and St. Laurentiigade.

By, marsk og geest 11, 1999, s. 29-38

Som altid i den indre by var det nødvendigt at foretage arkæologiske undersøgelser, inden byggeriet kunne gå i gang. Grunden omfattede hele den søndre side af Slotsgade samt Korsbrødregade 9, og den arkæologiske undersøgelse strakte sig over 8 måneder i 1997 - 1998 og udgjorde ca. 1400 m² - den indtil da største i Ribe by¹, fig. 1. Med så stort et felt var der en enestående mulighed for at få et godt billede af områdets bebyggelsesstruktur fra begyndelsen af 1100-årene til 1600-årene.

Bakelitfabrikken

De gamle forladte fabriksbygninger pyntede jo ikke ligefrem i kvarteret, men de udgjorde dog en del af byens nyere tids historie, der stod for at forsvinde, fig. 2. Fabrikens historie går helt tilbage til 1850, hvor Frederik Kolvig begyndte udsalget af cikorie fra fabrikken Mellemdammen 13². Roden fra ciko-

Fig. 2. Således tog de gamle fabriksbygninger sig ud, umiddelbart inden de blev revet ned i 1998. Foto: Lis Andersen.

Thus the old factory buildings looked, immediately before they were pulled down in 1998.